

Jászi Oszkár: Imperializmus és pacifizmus

Vágó József a vámunió kérdésében Dániel Arnolddal folytatott polémiájába úgy melleleg a pacifizmus problémáját is belekeverte, de a mesebeli sanda mészáros módjára voltaképen nem Dániellel, hanem velem vitatkozik, kiszakítva egy-egy mondatot ama gondolatsorokból, melyeket e folyóirat hasábjain a vámunió politikai védelmére állítottam fel. Természetesen az ilyen hevenyészett és kapkodó polémia nem alkalmas ilyen bonyolult kérdés tisztázására, miért is én más módszert akarok követni s igyekezni fogok e vitát elvi alapokra visszavezetni s azok keretében reflektálni a Vágó József egyes megjegyzéseire. Persze egy rövid cikk keretében s a vitatkozásnak ma megadott politikai lehetőségei mellett a dolog természeténél fogva csak egy nagyon vázlatos képet nyújthatok, fentartartva magamnak azt a jogot, hogy egyes tételeimet kellő alkalommal tovább fűzzem és kiépítsem. És erre a munkára valóban nagy szükség van, mert kevés közéleti problémát borít olyan konfúzió, mint az imperializmusét. A kispolgári és az úgynevezett szabadgondolkodó közvéleményben például divat az imperializmust egyszerűen a katonai erőszakkal azonosítani s azt hiszik, hogy bármely törekvést az „imperialista” szóval diszkreditálni lehet. Erre maga Vágó nyújt egy igen érdekes s bizonyos körök lelki átéléseibe drasztikusan bevilágító példát. Dániellel vitatkozva a Németországba irányuló magyar borkivitel lehetőségeiről, ezt a tervet „a német sör- és pálinkapiacra való imperialisztikus betörésnek” minősíti. Egy olcsóbb vagy megfelelőbb cikkel egy drágábbat vagy kevésbé megfelelőt kiszorítani, tehát e körök nyelvén imperialisztikus politikát jelent, mely, mint ilyen, heves *Unlustgefühl*-ökkel van összekötve bizonyos ideológusoknál. Ezt a törekvést, mint imperialistát kell diszkreditálni. Holott minden gondolkodó ember előtt nyilvánvaló, hogy ebben az úgynevezett imperialista törekvésben rejlik a gazdasági haladás alapvető rugója, mely abban áll, hogy a termelési költségeknek egyre fokozódó leszállításával a drágább cikket olcsóbbal szorítsuk ki, avagy a kevésbé alkalmas alkalmasabbal helyettesítsük. Ez az „imperialista betörés” minden dolgozó ember közös érdeke, mert végeredményben azt jelenti, hogy egyre kevesebb munkával és egyre jobban leszünk képesek szükségleteinket kielégíteni, egyre több energia-főléssleg fog rendelkezésünkre állani magasabb-

rendű erkölcsi, tudományos és művészeti szükségleteink kielégítésére. Így lehet csak az emberiség egyre szabadabb és függetlenebb. A mai rettenetes magyar állapotok például (melyekben nem szabad valami új jelenséget látni, hanem már a békében fenforgó pathologikus viszonyoknak további eltorzulását) csak azért lehetségesek, mert különböző uzsorásaink — úgy a föld-, mint a kartelluzsorások — lehetővé tudták tenni, hogy a rájuk nézve kedvezőtlen, de a fogyasztókra nézve oly kedvező „imperialista betöréseket” meggátolják. Ezeknek az állapotokban az eredménye, hogy minden egyes monopolista verseny nélkül ül a maga termelési ágán (vámok, kartellek, tarifapolitika, konvenciók s mindenféle adminisztratív nyomás vagy *Liebesgabe*-k segítségével) s a fogyasztók legszélesebb körei nyomorban sínylődnek. És ez az állapot nemcsak az általa okozott testi sebek miatt felbőszítő, de még felháborítóbb amiatt, hogy országunk lelki és kulturális fejlődését is aláköti. Minden mesterségesen megdrágított mezőgazdasági vagy ipari cikk végeredményben azt jelenti, hogy a fogyasztó az uzsorásának (mert ez a politikai eszközökkel előidézett drágítás nem kevésbé uzsora, mint a magángazdasági kényszerhelyzettel teremtett, bár többnyire ordó, képviselőség és udvari tanácsosság szokott nyomában járni!) fizetett kierőszakolt többletérték erejéig képtelenné válik magasabb kulturjavak fogyasztására. A magyar társadalom ijesztő kulturális elmaradottsága nem kis részben alapszik a magyar fogyasztónak ezen az irtózatossá megmaradásán. A magyar uzsoraszervezet minden energia-főlösteget elvon a néptől, mely a külföldön a könyvtárak, a művészeti élvezetek és az erkölcsi függetlenség irányában haladhat. Ebből a nézőpontból kell megítélni a Standort-indikáció nélküli iparfejlesztés jelszavát is, melyet a magyar demokrácia egykori harcosa Dr. Gratz Gusztáv bocsátott világgá. Mit jelent a telephelyelőnyöktől független iparfejlesztés követelése? Azt jelenti, hogy a hiányzó telephelyelőnyöket védővámokkal helyettesítsük. És mit jelent ez a javaslat? Azt, hogy a fogyasztóval fizetessük meg a hiányzó előfeltételeket. Ez csinos iparfejlesztés volna s List és Carey megfordulnának sírjukban, ha hallanák, hogy törpe epigonok mit csináltak az ő hatalmas nemzeti védővamos ter-
vükből! Ezek a nagy gondolkodók és nemes emberek ugyanis a védővampolitikát a következő megfontolásokra alapították: vannak fiatal országok, melyekben ugyan fenforognak az iparfejlesztés összes fontos előfeltételei, de mégsem képesek ipart fejleszteni, mivel átmenetileg nem bírják a régiebb államok versenyét. Nem bírják dacára megfelelő Standort-feltételeiknek azért, mert a régiebb államok teljesebb technikai felszereltséggel, széles piaccal, régi és kitűnő munkásanyaggal termelő iparágai le fogják versenyezni a zsenge nemzeti ipar első szárnypróbálgatásait. De ha átmenetileg megvédjük a fejlődő ipart, addig míg kellő technikai felszereltséget és jó munkásanyagot teremt magának, míg képes lesz piacot szervezni: aránylag rövid idő múlva egy életképes, mert világszerte áron termelni tudó, vagy legalább is a komparatív termelési költségek elve szerint lukratív ipart hoztunk létre, mely nemcsak az illető ország, de az egész emberiség nagy közös érdeke, mert a reális termelőerők

örvendetes gyarapodását jelenti. Nyilvánvaló, hogy a List-Carey elméletnek homlokegyenest ellentéte a Gratz-Vágó-féle elmélet, mely települési indokoltság nélkül, merőben a fogyasztók sarcolására alapítja az iparfejlesztést. Mert kérdelem akad-e elemi közgazdasági ismeretekkel rendelkező ember, aki elhinné nekik, hogy a Standort ellenére a német, az angol, az amerikai világversennyel szemben a legkisebb kilátás is fenforog arra, hogy a kevéstőkékjű, szűkpiacú, korlátolt technikai tapasztalati! s amellet telephátrányokban is szenvedő magyar ipar valaha is képes legyen világszerte árk mellett termelni. Ha pedig nem képes rá, ez csak azt jelenti, hogy az iparfejlesztés hazug örve alatt állandóan a kapitalisták zsebeit tömjük a fogyasztók rovására, meggátolva ama valóban életképes iparágak kialakulását, melyeknek virágzása nemcsak egyeseknek, de a fogyasztóknak is érdeke. List ezt az igazságot már oly tisztán látta, hogy időbelileg is meghatározza, körülbelül mennyi idő alatt kell a védett iparnak világgazdasági színvonalra fejlődnie, vagyis, hogy a védvám meddig lehet jogosult. Ezzel szemben a védővám mindenütt uzsoravámmá fajult s a legnagyobb profitra dolgozó iparágak azok — miként Henry George klasszikus vizsgálatai kimutatták — melyek a „nemzeti ipar egyre nagyobb védelmét” harsogják.

Ez a kis exkurzió csak azért volt szükséges, hogy az imperializmus szóval való gyakori és olykor mulatságos visszaélésekre figyelmeztessenek.

*

Az imperializmus nem is merőben gazdasági, hanem sokkal általánosabb jelenség: minden élőnek amaz alapvető lelki törekvésében áll, hogy egyéniségét kiterjessze, hatalmi körét fokozza, jóllétét és aktivitási lehetőségeit emelje. Utalok e tekintetben az Ernest Seillières nagyjelentőségű vizsgálataira, melyekkel e szellemes írónak sikerült a gazdasági, a politikai, a vallásos és a művészeti imperializmust az emberi léleknek ugyanarra a fundamentális törvényére visszavezetni, melyet a filozófiában különösen Hobbes, Schopenhauer és Nietzsche helyeztek éles megvilágításba. Már most minden élőnek — úgy egyénnek, mint csoportnak, osztálynak, vagy államnak — ez a természetes *élan vital*-ja ép úgy lehet a haladásnak, mint a reakciónak, a pusztításnak, mint a teremtésnek forrása. A kultúra és a demokrácia feladata épen az, hogy az Attila-féle imperializmust egy alkotó és fejlesztő népies imperializmussá gyúrja át. Sőt bátran állíthatom — s az emberi léleknek minden mélyebb ismerője igazat fog adni e tételnek — hogy minden valamit érő emberi törekvés általánosságra és egyetemességre tör. Minden nagy gondolat, nagy tett, vagy nagy érzés imperialisztikus, abban az értelemben, hogy minél nagyobb körre igyekszik kisugározni. Az elzárkózó gazdaság, vallás és jog mindig erőtlenség, dekadencia, vagy visszaélés jele. Innen minden valamit érő elmének természetes törekvése, hogy univerzális hatásokat érjen el a saját terén. Innen például a Marx büszke megértése, sőt rokonszenve az imperialisztikus törekvésekkel, mert kiérezte, hogy a Nagy Sándorok, a Napóleonok erőszakában is több a haladás és a szabadság, mint a múlt erőinek gyáva partikularista elzárkózottságában.

Már most a gazdasági imperializmus ennek az alaptörekvésnek csak egyik oldala: jelenti minden gazdasági szervezet természetes törekvését, hogy üzemét, piacát kiterjessze. Minthogy pedig a gazdasági szervezet sehol sem lép fel megfelelő politikai formák nélkül s minden politikai forma legfőbb erejét épen a keretében kifejlődött gazdasági erőkből meríti: a gazdasági imperializmus együtt jár a politikai imperializmussal, még pedig rendszerint úgy, hogy a politikai szervezet egyengeti a gazdasági kiterjesztésének útjait, melynek fejében attól újabb politikai erőforrásokat — több adót és több katonát, nagyobb művészeti és vallási presztízst — kap.

Az imperializmus tehát nem új jelenség, hanem oly régi, mint maga az emberi történelem. Csak külső formái változnak a termelési tényezők, a technikai tudás, az alkotmányjogi lehetőségek, az általános kulturállapotok átalakulásai szerint. Legdurvább formájában pusztá rablás (új vadászterületek elhódítása a törzs számára, vagy békés mezőgazdászterületek kifosztása): legfejlettebb formájában tőkeexport és tudományos organizáció, szűzterületek megnyitása a termelés legmodernebb vívmányai által. A dolog természeténél fogva azonban a rablás még a legkezdetlegesebb fokon sem kizárólagos (hisz csakhamar megkezdődik a kényszerű munkaszervezet első kialakulása): viszont a legmagasabb fokon sem hiányzik teljesen (a legfejlettebb kapitalista bányászat például a kolóniák benszülőtt lakosságával szemben olyan módszereket alkalmaz, melyeket az anyaországban már nem vehet igénybe.)

Folyják azonban ez a gazdaság-politikai terjeszkedés bárminő eszközökkel is: álljon az a törzs vadászterületének kiterjesztésében, vagy békés mezőgazdász leigázásában a pásztorok által, vagy apró városállamok összefogásában nagyobb egységekbe, vagy kis területi fejedelemségek egybeolvasztásában nemzeti államokká, vagy a nemzeti államok összetömörítésében világhiradalmakká, avagy végül idegen kultúrájú népek gazdasági kihasználásában a modern kolóniák formájában: mindig ugyanazzal az alapvető imperialisztikus törekvéssel állunk szemben, melynek benső lényege a politikai és gazdasági hatalomkör kiterjesztése, egyre szélesebbkörű gazdasági és politikai összeköttetés.

A történelem legáltalánosabb áttekintése is elég annak felismeréséhez, hogy ez az imperialista expanzió mindenkor első sorban az illető közösség vezető rétegeinek érdekében és ideológiája alatt történik, de ez a tény korántsem jelenti azt, hogy ez a folyamat csak a terjeszkedő arisztokráciának válik javára. Hisz egyes merőben fosztogató vagy kalandor vállalkozásoktól eltekintve, nyilvánvaló, hogy a gazdasági erők terjeszkedését a piacok tágulása, a legkülönbözőbb képességek fokozott cseréje, az eltérő kultúrtényezők termékeny kereszteződése, hatványozott szellemi és anyagi mozgási képesség, az osztálykülönbségek erősbödő nivellírozódása, szóval egy egész sereg olyan változás követi, mely mérhetetlenül növeli a produktív erőket, az észbeli és erkölcsi szabadságot, az egyéniség kifejlődését és a politikai demokráciát. Az egyéni lelkeknek ezen imperialista alaptörekvésénél fogva a történelem sodra kikerülhetetlenül egyre

nagyobb politikai és gazdasági egységek kialakítása felé tör. Mert minden valamirevaló tehetség a partikularizmust nyűgnek, béklyónak, az univerzalizmust szabadságnak és függetlenségnek érzi. A történelem alaptörvénye egyre nagyobb hazák kialakítása felé irányul s ez a tendencia minden nemesebb és alkotóbb emberi lélek lelkes támogatásával találkozott a világtörténelemben.

Ép azért minden világtörténelmi korszakban tapasztalunk ilyen univerzális imperialisztikus törekvéseket. Csak kávéházi gondolkodók hiszik, hogy a Nagy Sándor és a római césárok vállalkozása merőben egy militarisztikus oligarchia hadi vállalata volt. A korszak mélyebb ismerői tudják, hogy ezek az imperialisztikus törekvések százezrekre jelentették a felszabadulást: képtelen helyi zsarnokságok nyomasztó igájának lerombolását, a *jus gentium* fokozatos érvényesülését, apró zsarnokok ököljogának kiszorulását. Vergilius kétségtelenül az akkori kulturvilág legszélesebb tömegáramlatát fejezte ki ezekben az imperialisztikus szavakban:

*Excudant alii spirantia mollius aera
Tu regere imperio populos, Romane, memento
Hae tibi erunt artes, pacisque imponere morém
Parcere subjectis et debellare superbos.*

Hasonló törekvések újulnak fel — természetesen a kor egész anyagi és szellemi összetétele szerint váltakozó kolorittal és ideológiával — a középkorban a szent római birodalom helyreállítására és a pápaság viláгурalmára irányuló mozgalmakban és legutoljára Napóleonnak egy európai impériumra való törekvésében, melyekben mind, a caesarisztikus vagy militarista vezetés mellett, igen széles néprétegek együttérzése és kétségbeesett sikoltozása lüktet rend, béke, egység, kultúra, demokrácia után.

Mindezek a törekvések tartós eredményre nem vezettek, mert a világbirodalmat mind felülről, hatalmilag és mechanikailag akarták megalakítani oly korban, amikor a produktív rétegek szerves gazdasági összefüggése még igen csekély volt a helyi feudális-katonai partikularizmusokkal szemben.

Tényleg, a középkor vége óta, amikor a gazdasági erők a szabad munka alapján példátlan intenzitással ébrednek életre, egy újfajta imperializmus kezdődik. Egyre nagyobb területek gazdasági és politikai összefoglalása most már egyre kevésbé történik a feudális-militáris érdekkörök akarata szerint, hanem a széles termelő rétegek szolidaritása érvényesül: ezeknek gazdasági és politikai ereje tesz képesekké egyes fejedelmeket arra, hogy ritkábban békés szerződésekkel, cserével vagy adás-vétellel, itt-ott közjogi megállapodásokkal, gyakrabban véres háborúkkal kiirtsák azokat a helyi hatalmaságokat (kiskirályokat, feudális urakat, harcos püspököket, városi köztársaságokat) akik, vagy amelyek a gazdasági erők további integrációját lehetetlenné tették. Ez hamisítatlan imperialista politika volt, mellyel szemben a partikularista érdekkörök, a deposszedált kiskirályok, az általuk nagyra nevelt gazdasági monopolisták és kitarított ideológusok a lokálpatriotizmus tüzet élesztették: az ősi szabad-

ság elvesztése, a helyi ipar veszedelme, a nemzeti idióma sérelme alapján izgattak az új, nagyobb haza ellen. Ebben a folyamatban merül ki — miként részletekben is igazolni képes voltam — a nemzeti államok egész történelme. Mindenütt egy fölényes dinasztia katonai politikai *pace-maker*-sége alatt diadalmaskodnak azok a produktív gazdasági és szellemi erők, melyek elsorvadtak, gyakran demoralizálódik a *Kleinstaaterei* monopolista és korrupciós levegőjében, ez a folyamat gazdag nagy tragédiákban és apró, komikus csetepatékban: itt hatalmas dinasztiákat sepernek ki, amott Altona nemes városa kiabál, hogy a gazdasági egység veszedelmes, mert a gonosz Hamburg tönkre fogja őt tenni.

A nagy nemzeti államok kialakulása óta lényegében ugyanez a fejlődés megy tovább: a még embrionális nemzeti államok a régi minta szerint egységbe tömörülnek, a már kialakult nemzeti államok tovább folytatják — a kor által nyújtott újabb eszközökkel — a gazdasági és politikai expanziót. És senki se mondja, hogy itt két különálló folyamattal állunk szemben, mert hisz a nemzeti államokon belül ugyanegy faj, hit és nyelv integrációja folyt, míg a nemzeti államok imperialisztikus törekvésekben idegen fajokra és nyelvekre akarják gazdasági és politikai befolyásukat kisugároztatni. Mert ez nem igaz. A mai nemzeti államok lassú fejlődésük évszázadai alatt nem kevesebb, de több faji, vallási, nyelvi különbséggel állottak szemben, mint a mai kultúrállamok az egymással való érintkezésben. És mégis diadalmaskodott a társadalmi fejlődés törvénye, mely a produktív erők fokozására tör, ami lehetetlen a piacok egyre növekedő egységesítése, a politikai és szállítási akadályok egyre gyökeresebb kiirtása nélkül. Az egyik oldalon az értelmüket veszített politikai és katonai képletek, az ezek által mesterségesen nagyraemelt gazdasági monopóliumok, az ezek által kitartott üzemi vezető személyzet és ideológusok hada, az ezek által mesterségesen élesztett lokálpatriotizmus által elvakított nyárspolgárok és analfabéták: a másikon a fejlődést vezető hatalmasabb politikai érdekkör, az új produktív erők, melyeket a régi monopolisták megbénítanak, mindenki, aki nagyobb szellemi és erkölcsi szabadságra törekszik, a politikailag és az uzsorával kizsákmányolt néptömegek: ez volt mindenütt az egymással küzdő erők társadalmi dinamikája.

A nemzeti államokon túli társadalmi fejlődés lényegében ugyanezen gazdasági és szellemi erőparallelogramma szerint fog végbemenni. Hogy kevesebb rablás és több tőkeexport, kevesebb politikai uralom és több technológiai szervezés, kevesebb vallás és több sajtó, kevesebb rendi aspiráció és több nyelvi-kulturális követelés, kevesebb udvari befolyás és sokkal több demokratikus és szociális vívmány fog érvényesülni a legújabb fejlődésben, hogy az ideológiailag többé nem a kispolgárság és a lateinerek, hanem inkább a *financ-töke és schweere Industrie* momentán érdekei szerint fog igazodni: az nem jelenti azt, hogy valami egészen új jelenséggel állunk szemben, melynek iránya és jelentősége más, mint ami Európában, mondjuk a XIII. századtól XIX. század végéig történt. Valami elvileg újat én csak ott tudok észrevenni, mikor a régi nemzeti államok valóban

idegen fajokkal és kultúrákkal, a sárgával, az indussal, a mohamedánnal jutnak érintkezésbe. Itt lehet joggal felvetni azt a kérdést, hogy a vallási és a kulturális, faji és klímabeli különbségek örvénye dacára folytatódni fog-e a gazdasági és politikai integráció, mely az európai emberiség legfőbb fejlődési törvénye. Én azt hiszem, hogy igen, mert emez akadályok ellenállásánál nagyobb intenzitással növekednek óráról-órára az összefűzés és az asszimiláció erői. De e kérdés tárgyalása túl messze vezetne. A fődolog itt az, hogy az európai emberiségen belül végbemenő folyamat természetével tisztába jöjjünk és észrevegyük, hogy az, ami a rövidlátó megfigyelőnek pusztá osztályharc, vagy imperialista betörés, az a távolabb nézőnek egy szédítő fejlődési sor: a feudális államocskáktól és apró városi reszpublikáktól az angol világbirodalom felé és azontúl, a rabszolgaságtól a szocializmus felé, a vallási dogmatizmustól a szabad vizsgálódás felé, a született szolgaságtól a nagy egyéniségek uralma felé.

*

Milyen viszonyban áll már most ez az imperialista fejlődés a pacifizmushoz, ahhoz a törekvéshez, melynek célja a háború fokozatos kiküszöbölése?

Már deduktíve világos, hogy valamely területen béke addig nem lehet, míg a javak teljesen szabad cseréje nem biztosíttatik s ezzel egyidejűleg olyan katonai hatalom nem létesül, mely kizárja rivális katonai szervezettségek összeütközését. Mert a javak szabad cseréjének korlátozása a produktív erőknél szükségkép kifejleszti az erőszakos behatolás vágyát, mely előbb-utóbb megfelelő katonai szerveket teremt magának ezen akarat végrehajtására. Viszont a teljesen szabad csere sem feltétlen garanciája a békének, míg nem sikerül a múltból fenmaradt vagy a jelenben létesült katonai szervezeteket egy közös, egységes vezetés szolgálatába állítani. Hogy ez az akarat egyetlen személyben, vagy egy szövetségben, vagy egy parlamentben összpontosul-e, a belbéke szempontjából közömbös. Ez az, amit Kant bámulatos intuícióval oly tisztán látott, mikor a világbéke társadalmát, mint a teljesen szervezett s egy szerződéses főhatalom alá foglalt emberiséget képzelte el.

Ezt a levezetést minden ismert induktív tény igazolja, nagy, közismert, mindenki által megállapítható tények, de csodálatoskép a világbéke problémájának ez a Columbus-tojása elkerülte szinte az összes kutatók figyelmét. Jóformán senki sem vette észre, hogy a földkerekség igen széles részei, melyeken belül évezredek át a krónikus harc állapota uralkodott, immár egyes országokban néhány évszázada, másutt több, mint egy félévszázada a tartós béke állapotát élvezik.

Ez a tartós béke számos államra nézve valóságos örök békét jelent. Ha mai kultúránk alapvető gazdasági és szellemi erői nem törnek össze — aminek feltételezésére semmi ok — úgy teljességgel elképzelhetetlen, hogy pl. Anglián, Franciaországon, Németországon, és Olaszországon belül a tartós béke mai állapota valaha is felborulna. Fordulhatnak elő még forradalmak vagy zendülések, de teljességgel lehetetlen, hogy ezen országokon belül a népesség tartós, felfegyverezett szervei egymás ellen háborút viseljenek. Miért? Egyszerűen

azért, mert pl. a francia gazdasági és politikai egységet többé nem bonthatja meg senki és semmi. Ennélfogva az a Franciaország, mely a középkor elején 3—400 apró államocska szakadatlan harcainak és fegyveres rivalitásának volt a színhelye, ma tényleg az örök béke állapotába jutott. Ez az eredmény egyenesen következménye volt annak a gazdaság-politikai imperializmusnak, melyről fentebb beszéltem. De volt már béke a mai nemzeti államoknál szélesebb területeken is. A római imperializmusnak sikerült évszázadokon át csaknem zavartalan békét biztosítani szinte az egész abban az időben ismert világ számára s ha a rabszolgagazdálkodás fel nem őrli a népek produktivitását, ma Európa ezer esztendővel előbb lehetne a fejlődés útján.

Már most felmerül a kérdés, hogy az örök békének ezeket az egyre szélesebb körű területeit első sorban a gazdasági vagy a politikai hatalom hozta-e létre? Egyes izolált tényeket vizsgálva, a kutató habozhat, hogy vajjon a politikai hatalom előkészítője vagy követője-e a gazdasági egységesülésnek, de a nagy összefüggéseket nézve nem lehet kétséges, hogy a politikai hódítás tartós békére csak ott vezetett, ahol a gazdasági egységesülés már megkezdődött, avagy semmi lényeges akadály nem volt egy ily irányú fejlődésnek. Ellenben mindenütt, ahol merőben politikai erővel dolgozott, ahol leküzdhetetlen földrajzi, kiélestedett nemzetiségi ellentétek akadályozták az egységesülés munkáját, vagy ahol a hódító hatalom a meghódított területtel szemben politikailag és gazdaságilag merőben kizsákmányoló taktikát követett: a pusztá erőszak imperializmusa mindenütt kudarcra vezetett a történelemben. Ekként a katonai politikai erőnek két típusa van a történelemben. Az egyik a merő kizsákmányolás szerve, múltó fölény alkalmazása a momentán gyöngébb ellenfél letiprására: a másik az egységbe szökkenő gazdasági erők támogatója, a produktivitás fokozója, az idejüket múlt gazdasági és politikai akadályok eltávolítója. A korai középkorban túlnyomóan az első típus uralkodik, a későbbi középkorban egyre inkább a szervező, a széles néprétegek produktivására építő, a nagy állami üzemeket megteremtő imperializmus válik uralkodóvá.

Ezekből a szempontokból könnyen és természetesen megoldódnak a felszínes megfigyelés által támasztott ellenmondások. Elzász-Lotharingia, vagy Bosznia-Hercegovinának merőben politikailag motivált elvétele régibb anyaországaitól természetesen nem a pacifizmus ügyét szolgálta. Ellenben az a vámunió, melyet számos messzelátó német és francia hazafi javasolt a két ország között, feltétlenül előmozdította volna a világbéke ügyét. Sőt Bosznia-Hercegovina annektálása is feltétlenül a világbékének javára lett volna, ha sikerült volna a monarchia összes délszláv népeit egy életképes országos autonómiába tömöríteni s egyben liberális kereskedelmi politikával, mely egy végleges vámuniót előkészített volna, a Balkánt érdekkörünkbe vonzani. Még felszínesebb az a gyakran hallható ellenvetés, hogy a kis német államok a vámunió dacára is háborúkat viseltek, míg a politikai egység ki nem alakult. Ez nagyon természetes, mert a gazdasági egység máról-holnapra nem küszöbölheti ki a feudális-katonai hatalmak ősi rivalitásait. A *Zolloverein* lassú és foko-

zatosan épült ki 1828-tól 1851-ig, oly korban, amikor Németország még jóformán be sem lépett a kapitalista fejlődésbe. Csoda-e, hogy a gyér csere, a még mindig erősen területi jellegű gazdálkodás, a primitív hitel és közlekedési szervezet nem tudta rögtön leszerelni az ősrégi *Kleinstaaterei* militarista és diplomáciai intrikáit. És mégis csak a rövidlátó mondhatja, hogy az „örök béke” Németországban nem a gazdasági, hanem a katonai-politikai egység munkája volt.

Hisz már 1821-ben csináltak — legalább a papiroson — egy *Bundeskriegsverfassung*-ot, de ez a politikai egység életképtelen torzszülött volt a gazdasági egység hiányában. Ellenben az az egységsítő vám- és gazdasági politika, melyet a hálátlan utókor által kevésbé emlegetett nagy porosz államférfiak, egy Motz, egy Maassen, egy Kühne, egy Eichhorn kezdeményeztek lassan, de biztosan létrehozta azokat az erkölcsi és politikai erőket, melyek Bismarck kezében a Bundesstaat megalakításával a német örök békéhez vezettek. Ez a nagy történelmi összefüggés ma már egészen világosan áll mindenki előtt, aki nézni és gondolkodni akar. Már a német iskolakönyvekben is szinte ellentmondás nélkül tanítják. A kor költője Hoffmann von Fallersieben meg is énekelte, még pedig olyan plasztikus és szimbolikus, csaknem vámtarifális formákban, hogy ez a kis dal alkalmas talán azok meggyőzésére is, kik lenézik az „elméletet”, de kéjjel gyűjtik az apró tényeket:

*Schwefelhölzer, Fenchel, Bricken,
Kühe, Käse, Krapp, Papier,
Schinken, Scheren, Stiefel, Wicken,
Wolle, Seife, Garn und Bier,*

*Pfefferkuchen, Lampen, Trichter,
Nüsse, Tabak, Gläser, Flachs,
Teller, Salz, Schmalz, Puppen, Lichter,
Rettich, Rips, Raps, Schnaps, Lachs, Wachs!*

*Und ihr andern guten Sachen
Tausend Dank sei euch gebracht!
Was kein Geist je konnte machen.
Ei, das habet ihr gemacht*

*Denn ihr habt ein Band gewunden
Um das deutsche Vaterland,
Und die Herzen hat verbunden
Mehr als unser Bund dies Band!*

És merem állítani, hogy ebben a kis igénytelen humorisztikus versben több a szociológiai érzék és történetbölcseleti látás, mint nem egy komoly reál- és szociálpolitikusunk egész életművében.

Ennyi nagy deduktív és történelmi összefüggés után igazán nem volna kötelességem még apró gyakorlati ellenvetésekkel foglalkozni, joggal hárdhatnám a bizonyítást terhére azokra, akik az általam vitatott törvényszerűségeket kétségbevonják. Amde foglalkozunk velük mégis a gyöngébbek kedvéért.

1848/49 eseményeinek felidézése annak bizonyítására, hogy államszövetségeken belül is lehetnek véres háborúk s éppen az én, „elavult, kis” koncepcióm ellen, enyhén szólva naivitás, hisz ez az államszövetség ép egy felszínes, vámunió nélküli kapcsolatot volt, mely ép az én véleményem szerint alkalmatlan a béke biztosítására.

Ami pedig Svéd- és Norvégország szétszakadását illeti, az egyszerűen azt bizonyítja, hogy ősi történelmi ellentéteket nem egykönnyen lehet áthidalni ott, ahol a gazdasági sorsközösség hiányzik, amit eléggé bizonyít a *Statesman's Year Book* következő kimutatása:

Svédország kereskedelmi forgalma (import-export) volt 1911-ben Norvégiával valami 58 millió korona, ellenben Angliával több mint 350 millió korona, Németországgal több mint 370 millió, Dániával több mint 110 millió, Oroszával több mint 80 millió, sőt még az Egyesült-Államokkal is több mint 80 millió korona. Ezek után ennek az uniónak gyöngeségét alig kell tovább magyarázni!

*

Mindezen tényekből és megfontolásokból, több fontos következtetés vonható le a jövőre nézve. Elsősorban az, hogy a világbéke ügye előreláthatólag csak ugyanazokkal a módszerekkel fejlődhetik tovább, miként a múltban: egyre szélesebb körű gazdasági és politikai szövetségekkel. Egy lényegében új módszer csak egy feltételezés mellett volna elképzelhető: ha a világ proletariátusa, kispolgársága és parasztsága képes volna a maga demokratikus imperializmusát a kapitalista imperializmussal szembe helyezni s alulról és egyszerre megcsinálni, ami eddig felülről és fokozatosan történt: az életképtelen gazdasági és politikai formák kiküszöbölését. Egy ilyen politikára azonban nemcsak a hatalmi erőket nem látom sehohol fenforogni, de még az értelmi belátás leghalványabb fénye sem dereng a vezető demokratikus koponyákban ebben az irányban, akik világszerte inkább egy nyárspolgár partikularizmus, egy védővamos iparfejlesztés s egy nacionalista idegen-iszony atmoszférájában élnek. Pedig demokrata pacifizmus demokrata imperializmus nélkül el sem képzelhető s a jövő politikája így szól: *A legszélesebb körű gazdasági, kulturális és alkotmányos demokrácia a belpolitikában: egyre szélesebb körű, szabad csere, vámunió és politikai szövetség a külpolitikában.* Aki más pacifista programot állít föl, az rövidlátó vagy álproféta.

Egy barátom ezzel szemben egyszer így érvelt a középeurópai koncentráció terve ellen: — Igen, ha lehet, a háború után meg kell csinálnunk az Európai Szövetséges Államokat. De ha nem lehet — az önálló magyar vámterületet! Ez a nyilatkozat két irányban is jellemző. Először nem őszinte, mert minden reálpolitikus tudja, hogy a háború által felidézett rettenetes gyűlölködések miatt az Európai Szövetséges Államok eszméje egyelőre utópia. Másodsor illogikus, mintha a német egység létrehozatala körüli küzdelmekben valaki, az egység átmeneti képlete a *Norddeutscher Bund* ellen így érvelt volna: Vagy meg tudom csinálni azonnal a teljes német egységet, vagy — ki fogom küzdeni Poroszország avagy Mecklenburg teljes gazdasági és politikai függetlenségét! Avagy mit szólnánk egy büntetőjogászhoz, a ki azt

mondaná: Vagy ki tudom vinni azonnal a halálbüntetés eltörlését, vagy ha nem, a keréketörés helyreállítását fogom követelni. . . . Persze a német egység a mai viszonyokra csak tökéletlen analógia, hisz voltaképp jóval kevesebbről, könnyebben megvalósítható koncepcióról van szó. Senki sem gondol az államok és nemzetek függetlenségének csorbítására, hanem csak egy olyan gazdasági és politikai szövetségre, mely egy világpiac és a közös katonai védelem biztosítása mellett zavartalan fejlődési lehetőséget nyújt szuverén Államoknak, szabad nemzeteknek s autonóm nemzetiségeknek!

Mily kicsinyes rémítgetés ezzel szemben, hogy a központi hatalmak gazdasági és politikai szövetsége az entente nyugati államainak ugyanilyen szövetségére vezetvén, ezáltal vámháborúhoz és újabb politikai összeütközésekhez jutnánk! Ha az entente nyugati államai is végleges szövetségbe tömörülnének, ez az emberi haladásnak leggrandiózusabb ténye volna a huszadik században! Európa két nagy szövetségben, két óriási világpiac birtokában! A jövő háborús veszedelmének mennyi gazdasági és diplomáciai oka lenne ezáltal kiküszöbölve! A kultúrerők fejlődésének mily csodálatos lehetősége! Egy soha még nem élvezett nemzetköziség szinte kábító perspektívái!

De mindebből vámháború és politikai konfliktus aligha következnek. Ellenkezőleg főltte valószínű, hogy a két világbirodalom felújult produktív erői és az általuk megsokszorozott demokratikus szervezetek csakhamar a vámközeledés politikáját vinnék keresztül a két hatalmas organizmus között s az orosz, meg a sárga imperializmus fokozódó veszélye elég erős indíték volna a két szövetség végleges integrálására az Európai Szövetséges Államokban.

Sem történelmi, sem lelki, sem gazdasági alapon én nem tudom másképp elképzelni az emberiség és a világbéke haladásának további útját, hacsak valaki váratlan katasztrófákban, avagy az emberi természet radikális megváltozásában nem hisz.

Ezekből a perspektívákból lehet és szabad csak az egyes nemzetek politikáját megítélni. Minden gazdasági unió és politikai szövetség jó és üdvös, mely alkalmat ad a termelőerők szabad kifejtésére. Minden ország vizsgálja meg, hogy a nagyobb nemzetköziség elleni agitáció *cui prodest?* Vajon valóban a fogyasztóknak és a termelőerőknek, avagy egyes kapitalista érdekeltségeknek és politikai visszaéléseknek. A középeurópai gazdasági és államszövetség véleményem szerint javára van minden dolgozó és fogyasztó embernek Magyarországon. Kárakra csak a monopolistáknak, s mindenféle partikularista érdekeknek. A háború utáni idők feladata ezt az igazságot minden részletében, gazdaságilag és politikailag egyaránt kidolgozni és ha kell, teljes kíméletlenséggel *ad hominem* demonstrálni.

Tény, hogy a mai imperializmus módszereiben sok a borzalom és a kegyetlenség, de míg a demokrácia oly gyáva és ostoba marad, hogy a kapitalista imperializmusnak nem tud egyenértékű demokratikus imperializmust szembehelyezni: még ebben a véres módszerben is több a fejlődési erő, mint abban a kispolgári partikularizmusban, mely a védővámok és a szűkös nacionalista ideológia vizein evez.